

DUZLARIN HİDROLİZİ

M.M.Abbasov

AMEA Neft Kimya Prosesləri İnstitutu, p.e.d

N.A.Güncegörü

Bakı şəhəri, İstək liseyi

T.Ə.Mahmudov

Tovuz rayon Çobansıxnaq kənd orta məktəbi

Məqalədə təhsilin yeniləşdirilməsi baxımından “duzların hidrolizi” mövzusunun yaradıcılıqla tədrisi ardıcılığı verilmişdir.

Duzların hidrolizi IX sinif kimya kursunun nəzəri və praktik əhəmiyyəti böyük olan mövzulardan biridir. Bu mövzunun tədrisi prosessində şagirdlər kimyəvi rəbitəyə və elektrolitik dissosiasiyaya aid aldıkları biliklərdən yaradıcılıqla istifadə edirlər. Onlar neytral, turş və qələvi mühit və onları əmələ gətirən maddələrlə tanış olurlar. Bunlardan əlavə kimyəvi reaksiyaların ion tənliklərinin tərtibinə aid vərdişlər möhkəmləndirilir, turş və əsasi duzların xassələrini elektrolitik dissosiasiyaya nəzəriyyəsi əsasında öyrənirlər.

Müəllim həmkarlarımızın dərslərinin müşahidəsi və onların iş təcrübələrinin öyrənilməsi göstərir ki, duzların hidrolizinə aid biliklərdə nəzəri ümumiləşdirmələrdə çatışmamazlıqlar var. Onlar hidrolizlə əlaqədar prosesslərin bir çoxunun səbəbini izah edə bilmirlər. Bu hal yenidən iş başlayan müəllimlərdə daha çox nəzərə çarpır.

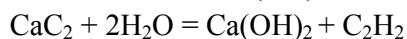
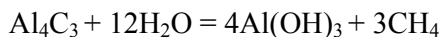
Bunları nəzərə alaraq duzların hidrolizinə aid hazırladığımız qısa icmalı jurnalımız vasitəsilə müəllimlərə təqdim edirik.

Geniş mənada hidroliz maddələrin su ilə qarşılıqlı təsiri prosessində mübadilə reaksiyası nəticəsində hidrolitik parçalanmasıdır. “Hidroliz” sözünün mənası yunanca hydro - su və lysis - parçalanma dağılma deməkdir.

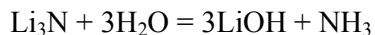
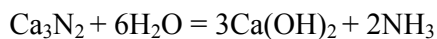
Kimyəvi maddələrin müxtəlif siniflərinə aid olan maddələrin bir çoxu hidrolizə uğrayır.

Bu zaman reaksiyada iştirak edən maddələri təşkil edən elementlərin oksidləşmə dərəcəsi dəyişmir.

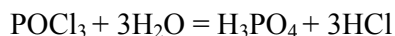
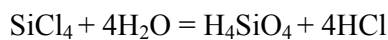
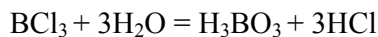
a) karbidlər:

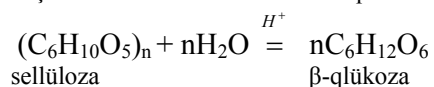
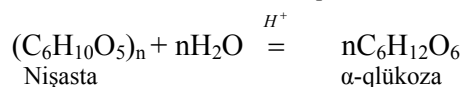
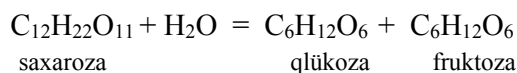
b) nitridlər:

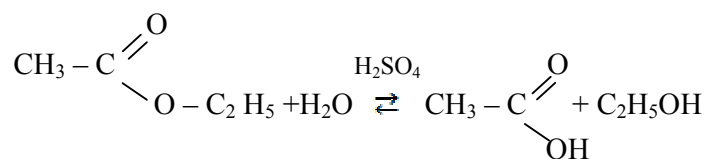
c) halogenanhidridlər:

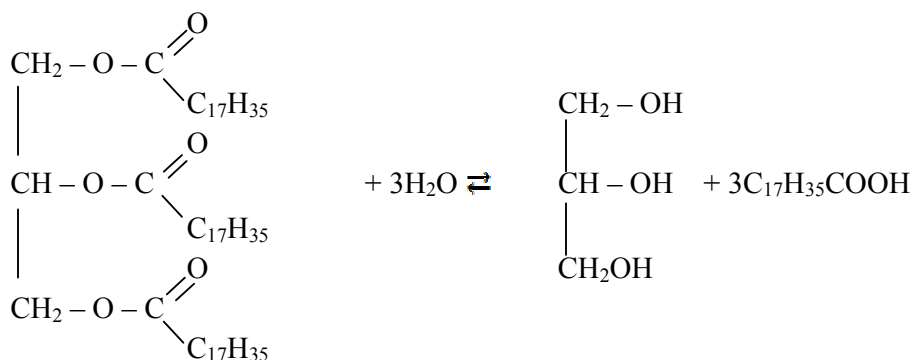
d) karbohidratlar:

e) mürəkkəb efirlər

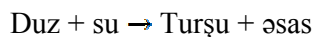

O cümlədən yağlar

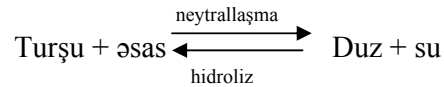

Duzların hidrolizini duzun ionlarının su molekulu ilə mübadilə reaksiyası kimi başa düşmək olar.

Duzların əksəriyyətinin hidrolizi dönər prosesdir.

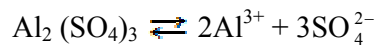

Hidroliz neytrallaşmanın əksi reaksiyasıdır:

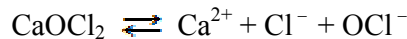

Həllolmalarından asılı olmayaraq məhlullarda duzlar tamamilə dissosiasiya edirlər.

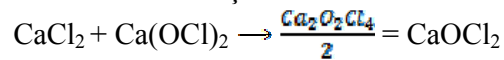
a) Normal duzlar metal və ya ammonium kationlarına və turşunun anionlarına dissosiasiya edirlər.

b) İkiqat duzlar müxtəlif kationlara və eyni turşunun anionlarına dissosiasiya edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, CaOCl_2 kalsiumun xlorid və hipoxlorit turşuları ilə əmələ gətirdiyi duzların ixtisar olunmuş formasıdır:

c) Turş duzlardan əmələ gələn anionun dissosiasiyasından hidrogen ionu əmələ gəlir:

d) Əsasi duzların dissosiasiyasından əmələ gələn kation hidrəksid ionu əmələ gətirməklə dissosiasiya edir:

e) Kompleks duzların kationları liqandlar və kompleks əmələgətiricilərə dissosiasiya edirlər

İonun yükünün işarəsi oksidləşmə dərəcəsiindən fərqli olaraq rəqəmdən sonra yazılır.

Duzların suda məhlullarında dissosiasiya nəticəsində əmələ gələn ionlar izole edilmiş vəziyyətdə qalmırlar.

Onlar su molekulları ilə əhatə olunurlar, hidrat örtüyü əmələ gətirirlər. Başqa sözlə desək hidratlaşırlar.

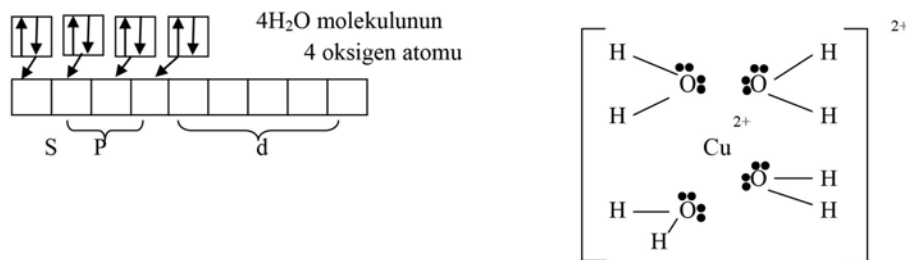
Kation və anionlar hidrat örtüyü əmələ gətirirlər. Başqa sözlə desək hidratlaşırlar.

Kation və anionların hidrat örtüyü ilə əlaqəsinin kimyəvi təbiəti fərqlidir.

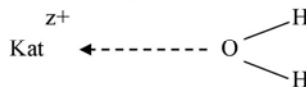
Kationlar hidrat örtüyünü su molekulları ilə əmələ gətirdikləri donor-akseptor rabitələri hesabına saxlayırlar.

Kation-akseptor, su molekulunun oksigeni isə donordur. Bu prosesdə elektrostatik cazibənin də rolu böyükdür.

Cu^{2+} kationunun ətrafında hidrat örtüyünün əmələ gəlməsini aşağıdakı kimi təsəvvür etmək olar:

Kationla su molekulu arasında donor-akseptor rabitəsi

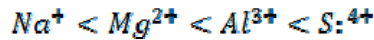
Anion özünün hidrat örtüyünü hidrogen rabitələri hesabına saxlayır:

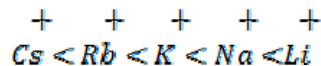
Burada nöqtələr hidrogen rabitəsini göstərir.

Kation və anionların su molekulları ilə əmələ gətirdikləri rabitələrin möhkəmliyi ionların su molekullarına polyarlaşdırıcı təsirindən asılıdır. Sonuncu, yəni polyarlaşdırıcı təsiri 1) ionun yükündən (ionun yükü böyük olduqca polyarlaşdırıcı təsiri güclü olur) 2) ionun radiusundan (ionun radiusu kiçik olduqda polyarlaşdırıcı təsiri güclü olur) 3) ionun xarici elektron örtüyünün

quruluşu (18 elektronlu təbəqəsi olan ionun polyarlaşdırıcı təsiri maksimum, 8 elektronlu təbəqənin minimum olur) üçüncü dövrün izoelektron quruluşlu ilk dörd elementindən əmələ gələn ionların yükü artdıqca polyarlaşdırıcı qüvvəsi artır:

Bu sırada ionların radiusu azalır, bu faktor da polyarlaşdırma qüvvəsinə müsbət təsir edir. Yarımqruplarda ionların radiusu kiçildikcə polyarlaşdırıcı təsiri artır:

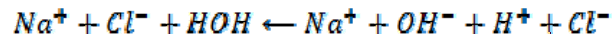
Eyniyüklü ionların polyarlaşdırıcı xassəsinə xarici energetik səviyyədəki elektronların sayının təsiri var. Belə ki, Ca^{2+} ionunun xarici energetik səviyyəsində 8, Ti^{2+} və Zn^{2+} -də (xarici energetik səviyyədə) müvafiq surətdə 10 və 18 elektron var. Ca^{2+} polyarlaşdırıcı təsiri zəif, Ti^{2+} -də orta səviyyədə Zn^{2+} -də isə maksimumdur. Anionların polyarlaşdırıcı təsiri demək olar ki, kationlarda olduğu kimidir. Yəni yuxarıdakı qanunauyğunluqları anionlara da aid etmək olar.

Duzların hidrolizinin tipləri

Bütün duzları hidrolizə uğramayanlar və uğrayanlar olmaqla iki tipə bölmək olar. Praktik olaraq həll olmayan duzlar hidrolizə uğramırlar. Onlara misal olaraq $Ca_3(PO_4)_2$, $BaSO_4$, $AgCl$ və s.-ni göstərmək olar. Həmçinin qüvvətli əsasın Na^+ , K^+ , Ca^{2+} , Sr^{2+} , Ba^{2+} kationundan və qüvvətli turşunun anionundan Cl^- , Br^- , I^- , NO_3^- , SO_4^{2-} , ClO_4^- əmələ gələn duzlar da hidrolizə uğramır,

tam ion formasında

Reaksiya tənliyinin belə yazılması göstərir ki, hidroliz baş vermir. İstiqaməti sola doğru ($\leftarrow$) olan ox hidrolizin baş vermədiyini göstərir. Belə duzlarda saf suda olduğu kimi $H^+(H_3O^+)$ ionların sayı OH^- ionların sayına bərabər olur: $PH=7$

Bütün qalan duzlar hidrolizə uğrayırlar:

a) qüvvətli əsasın kationundan və zəif turşu anionundan əmələ gələn duzlarda hidroliz aniona görə olur.

b) zəif əsasın kationundan və qüvvətli turşunun anionundan əmələ gələn duzların hidrolizi kationa görə olur.

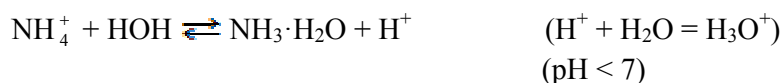
c) zəif əsasın kationundan və zəif turşunun anionundan əmələ gələn duzlarda hidroliz kationa və eyni zamanda aniona görə olur.

Duzların hidrolizi dönər prosesdir və onların istiqamətini dəyişmək olur. Hidrolizin məhsullarından biri reaksiya sfreasından çıxarsa (davamsız yaxud az həll olduqda) hidroliz dönməyən olur.

Kationa görə hidroliz

Su molekulunu güclü surətdə polyarlaşdıran 1+ yüklü ionlara misal olaraq NH_4^+ , Cu^+ ; 2+ yüklü Zn^{2+} , Cd^{2+} , Cu^{2+} , Fe^{2+} , Co^{2+} , Ni^{2+} ; 3+ yüklü Fe^{3+} , Al^{3+} , Cr^{3+} və s-ni göstərmək olar.

1+ yüklü kationların hidrolizi bir mərhələdə gedir:

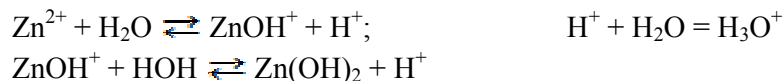

Bəzi vəsaitlərdə suda həll olan gümüş duzlarının hidrolizə uğradığı bildirilir və həmin duzların zəif əsasdən (AgOH) əmələ gəldiyi bildirilir. Bunlar səhvdir, gümüş duzlarına qələvi ilə təsir etdikdə AgOH əvəzinə, qonur çöküntü Ag_2O alınır:

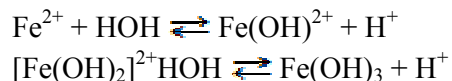

Gümüş-oksit Ag_2O suda az miqdarda (0,017q/l) həll olur. Alınan məhlul qələvi xassəi olur. Deməli məhlulda qüvvətli qələvi olan AgOH olur. Ona görə də gümüş duzları hidrolizə uğramırlar.

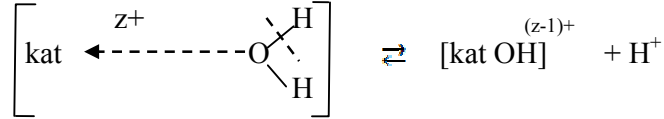
2+ yüklü kationların hidrolizi iki mərhələdə gedir:

3+ yüklü kationların üçüncü mərhələ üzrə hidrolizi adi şəraitdə praktik olaraq baş vermir:

Kationun su molekuluna polyarlaşdırıcı təsirindən O-H rəbitəsi zəfləyir və ondan proton ayrılır:

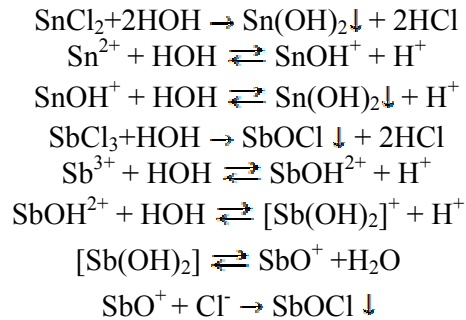

Nəticədə su ilə müqayisədə artıq miqdarda H^+ (H_3O^+) ionları əmələ gəlir. Ona görə də kationa görə hidrolizə uğrayan duzların hidrolizində mühit turş reaksiyalı olur. ($\text{PH} < 7$)

Bütün hallarda tarazlıq sola yönəlmiş vəziyyətdə olur. Ona görə ki, həmin istiqamətdə ən zəif elektrolit sudur.

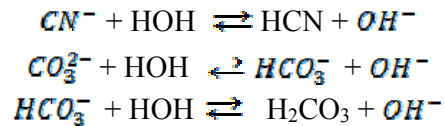
Hidroliz praktik olaraq yalnız birinci mərhələ üzrə baş verir, bu proses ikincidə az miqdarda, üçüncüdə hiss edilməyəcək dərəcədə baş verir. Həmin kationların əmələ gətirdikləri duzların məhlullarında metal hidroksidi çöküntü formasında ayrılır.

Duzların kationa görə hidrolizində ümumi qaydalardan kənarçıxmalar da var. Həllolmayan birləşmələr alındıqda hidroliz dönməyən olur:

Aniona görə hidroliz.

Su molekulları ilə kifayət qədər möhkəm hidrogen rabitəsi əmələ gətirən 1-yüklü anionlara misal olaraq CN^- , CH_3COO^- , HCOO^- , ClO^- ; 2-yüklülərdən CO_3^{2-} , SO_3^{2-} ; -3 yüklü anionlardan PO_4^{3-} , BO_3^{3-} və s-ni göstərmək olar.

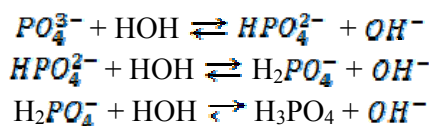
Burada axırıncı tənlik üzrə reaksiya getmir. Məhlulda əmələ gələn OH^- ionları əksinə gedən reaksiyaya səbəb olur:

Ona görə də Na_2CO_3 və K_2CO_3 hidroliz məhsulu karbonat turşusu deyil, hidrokarbonat HCO_3^- ionudur. Əgər karbonat turşusu əmələ gəlsəydi məhluldan karbon qazı ayrılardı:

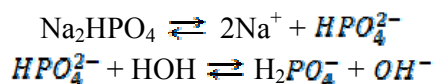
3- yüklü anionların hidrolizi üç mərhələdə baş verir:

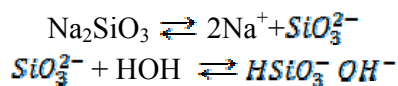
Bu reaksiyaların hər üçündə tarazlıq sola doğru yönəlib. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bunun səbəbi həmin tərəfdə zəif elektrolit – su olmasıdır.

Ona görə hidroliz üçüncü mərhələ üzrə praktik olaraq baş vermir. Suda həll olan fosfat duzlarının hidrolizi səbəbindən ekvivalent miqdarda götürülən NaOH və H_3PO_4 qarşılıqlı təsirindən məhlulda normal duz Na_3PO_4 almaq olmur.

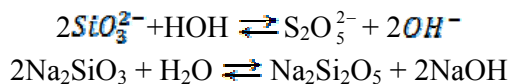
Bəzi hallarda turş duzların suda məhlulu qələvi reaksiyalı olur. ($PH > 7$)

Natirum-metasilikatın hidrolizini çox vaxt səhv olaraq aşağıdakı kimi təsəvvür edirlər:

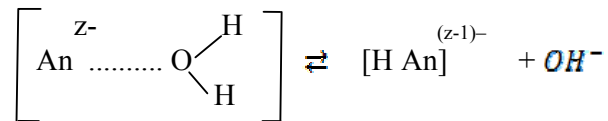

Əslində hidroliz nəticəsində dimetasilikat alınır:

Anionla su molekulu arasında möhkəm hidrogen rabitəsi O-H rabitəsini zəiflədir və onun qırılmasına səbəb olur. Nəticədə hidrogen rabitəsi kovalent rabitəyə çevrilir və hidroksid ionu ayrılır:

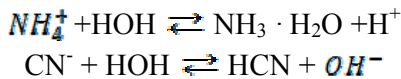
Ona görə də aniona görə hidrolizdə duzun suda məhlulu qələvi xassəli olur. (PH > 7)

Kationa və aniona görə hidroliz

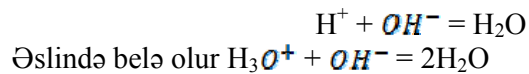
Duzu əmələ gətirən ionların hər ikisi yəni, kation və anion qüvvətli polyarlaşdırıcı təsirə malik olduqda hidroliz hər iki iona görə baş verir. Bunlara misalllar göstərək.

İonların hər ikisinə görə tarazlıq sola doğru yönəlib:

Hər iki reaksiyadan alınan H^+ və OH^- ionları H_2O molekulunu əmələ gətirir:

Bu prosədə tarazlıq sola doğru yönəlir. Ona görə ki, həmin tərəfdə zəif elektolitlər $\text{NH}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ və HCN əmələ gəlir.

Mühitin reaksiyası neytraldan azca fərqli olur.

Mühitin PH-ı alınan zəif elektrolitin dissosiasiya dərəcəsindən asılı olur.

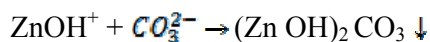
Hidroliz məhsullarından biri az həllolan olduqda reaksiya sferası ndan kənar olur, hidroliz dönməyən olur. Sink-xlorid və natrium-karbonat məhlullarını götürək. Bu duzların hər ikisində hidroliz baş verir.

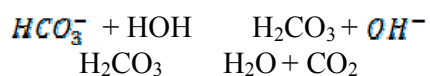
Duzların məhlullarını bir-birinə əlavə etikdə $H^+ + OH^- \rightarrow H_2O$ reaksiya baş verir.

Yuxarıdakı reaksiyalarda tarazlıq sağa yönəlir:

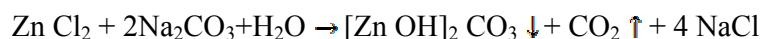
$ZnOH^+$ və CO_3^{2-} ionları az həll olan birləşmə - əsasi duz əmələ gətirirlər.

Ona görə də hidroliz dönməyən olur. Hidrolizi dönməyən edən ikinci səbəb, hidrolizin ikinci mərhələsində əmələ gələn karbonat turşusunun davamsız olmasıdır:

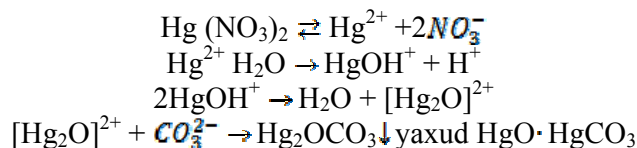

Reaksiyanın yekun tənliyi belədir:

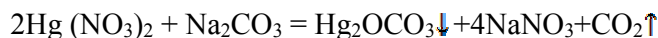

Cu^{2+} , Cd^{2+} , Ni^{2+} kationlarının karbonatları yuxarıdakı tənliklər üzrə baş verir.

Civə və qurğuşunun karbonatları ümumi qaydadan kənara çıxır, civə duzlarından oksikarbonat alınır:

Yekun tənliyi

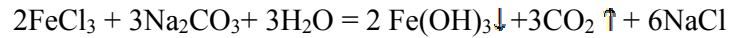
İkivalentli qurğuşunun suda həll olan duzlarına karbonat məhlulu ilə təsir etdikdə qurğuşunla zəngin olan əsasikarbonat alınır:

Molekulyar tənliyi:

Al^{3+} , Cr^{3+} və Fe^{3+} kationların suda həll olan duzlarına karbonat duzu məhlulu ilə təsir etdikdə normal karbonat əvəzinə həmin metalların hidrosidləri alınır və kəbon qazı ayrılır:

Hidrolizə təsir edən amillər.

Məhlulun qatılığı və temperatur hidrolizə təsir edir.

Kütlələrin təsiri qanununa əsasən məhlulu durulaşdıqca hidroliz sürətlənir. 25°C -də $0,1\text{ M Na}_2\text{CO}_3$ məhlulunda hidroliz 3% olduğu halda, qatılığı $0,001\text{ mol/l}$ -ə qədər azaldıqda hidroliz 35% olur.

Temperaturu artdıqda hidroliz sürətlənir.

Neytrallaşdırma reaksiyası ekzotermik prosesdir. Deməli neytrallaşdırmanın əksi olduğuna görə hidroliz endotermik prosesdir.

Le-Şatilye prinsipinə əsasən məhlulu qızdırdıqda hidroliz artmalıdır. Məhlulun qatılığını azaldıqda və temperaturu artdıqda hidroliz sürətlənir.

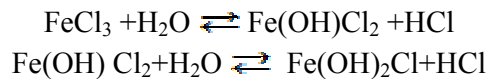
Soyuq və qatı məhlulda $\text{Al}_2(\text{SO}_4)_3$ hidrolizi praktik olaraq birinci mərhələ üzrə gedir:

Məhlulu durulaşdırdıqda və qızdırdıqda hidrolizin ikinci mərhələsi baş verir:

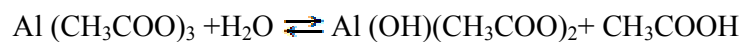
İkinci misal: Qaynayan suya porsiyalarla FeCl_3 əldə etdikdə hidroliz birinci və ikinci mərhələ üzrə gedir:

Məhlulun qaynadılmasını davam etdirdikdə hidrogen-xlorid məhluldan ayrılır, tarazlıq sağa doğru yönəlir, hidrolizin üçüncü mərhələsi baş verir:

Alüminium-asetat zəif əsasdan və zəif turşudan əmələ gəlib. Onun hidrolizinə temperaturun təsiri güclüdür. Otaq temperaturunda hidroliz birinci mərhələ üzrə gedir:

Məhlulu qızdırdıqda hidrolizin ikinci mərhələsi baş verir, alınan duz-alüminium-dihidroksiasetat çöküntü şəkilində ayrılır:

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Ə.Əliyeva, V.M.Abbasov, A.M.Məhərrəmov, M.M.Abbasov və b. VIII sinif üçün kimya dərslisi. Bakı, Azpoliqraf, 2015, 198 s.
2. M.M.Abbasov. Kimya I hissə. TQDK, Abituriyent jurnalı. Bakı, 2009, 420 s.

М.М. Аббасов, Н.А.Гунджегору, Т.А.Махмудов

ГИДРОЛИЗ СОЛЕЙ

АННОТАЦИЯ

Для усовершенствования образования в статье дана последовательность творческого преподавания темы «Гидролиз солей».

M.M.Abbasov, N.A.Guncegoru, T.M.Makhmudov

THE HYDROLYSIS OF SALTS

ANNOTATION

As innovations in education, the sequence of creative teaching of the topic “The Hydrolysis of Salts” is giving in the article.

Açar sözlər: duz, hidroliz, elektrolitik dissosiasiya, hidrolizin növləri

Ключевые слова: соль, гидролиз, электролитическая диссоциация, виды гидролиза

Key words: salt, hydrolysis, electrolytic dissociation, types of hydrolysis